

УДК398.344:728.9 (477.41/.42)
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2021.02.303>

СПЕЦИФІКА ВИБОРУ ТА ЗАГОТІВЛІ БУДІВЕЛЬНОЇ ДЕРЕВИНИ НА СХІДНОМУ ПОЛІССІ

Роман РАДОВИЧ

ORCIDID: <http://orcid.org/0000-0002-1900-8948>

доктор історичних наук,
старший науковий співробітник,
Інститут народознавства НАН України,
відділ історичної етнології,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: radovychroman@gmail.com

На Східному Поліссі, як і скрізь у Поліському краї, житла споруджували у зрубній техніці. Основною породою, з якої складали стіни, була сосна. Окрім неї використовували дуб, вільху, осіку, рідше — липу.

Процес вибору та заготівлі будівельної деревини був одним із найвідповідальніших етапів у комплексі заходів, які супроводжували спорудження нового житла. Від правильно вибраного, вчасно зрубаного та відповідно підготованого

дерева значною мірою залежала міцність та довговічність споруди, її теплотехнічні властивості тощо. Власне це й визначає актуальність запропонованої розвідки. У роботі автор ставить перед собою мету з'ясувати особливості вибору та заготівлі будівельної деревини на теренах Східного Полісся, виявити загальнополіські риси та місцеву специфіку. Об'єктом дослідження є традиційне будівництво, а предметом — будівельна деревина.

Методологічною основою дослідження є принцип історизму у поєднанні з елементами структурно-функціонального аналізу та використання основних методів етнологічної науки: типологічного, комплексного та ретроспективного аналізу, історичної реконструкції тощо.

Територія дослідження охоплює частину (у межах Чернігівської обл.) етнографічного району Східне Полісся, який є складовою Поліського історико-етнографічного регіону.

Ключові слова: Східне Полісся, народне будівництво, деревина, сосна, дуб, вільха, осика.

Roman RADOVYCH

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-1900-8948>

Doctor of Sciences in History, Senior Researcher
in the Department of Historical Ethnology
of the Institute of Ethnology
of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Svobody Avenue, 15, 79000, Lviv, Ukraine.
e-mail: radovychroman@gmail.com

SPECIFICS OF SELECTION AND LOGGING OF BUILDING WOOD IN THE EASTERN POLISSIA

The process of selection and logging of construction timber was one of the most important stages in the set of measures that accompanied the construction of new housing. The strength and durability of the construction structure, its thermal properties, etc. largely depended on the correctly selected, timely felled and properly prepared wood. Although the issue of selection and logging of wood in the field of folk construction both in Polissia and other ethnographic regions of Ukraine (including the Carpathian region) was covered in some explorations and sections of monographs, materials from Eastern Polissia are either completely absent or presented rather vaguely. In fact, this determines the *relevance* of the proposed article. The author *aims* to find out the peculiarities of the selection and logging of building timber in Eastern Polissia, to identify common Polissia'n features and local specifics. The *object* of research is traditional construction, and the *subject* is construction wood. The *methodological* basis of the study is the principle of historicism in combination with elements of structural and functional analysis and the use of basic methods of ethnological science: typological, comprehensive and retrospective analysis, historical reconstruction and more. The *study area* covers part of the ethnographic region of Eastern Polissia (with in the Chernihiv region), which is part of the Polissia historical and ethnographic region.

In Eastern Polissia, as everywhere in the Polissia region, housing was built in blockhouse technology. Pine was the main species of wood which the walls were made of. In addition, they used oak, alder, aspen, rarely — linden. Oak wood was usually used to make the lower joisting of the log house — foundations and foundation piles. Given the fact that pine there was the main breed that was used to build the walls of housing in the XIX — early XX centuries, it was selected with special meticulousness. The main indicators that determined the construction qualities of pine were the size of the core, its resin and density of annual rings. Aspen and alder wood also had high construction performance. Timber was logged in the autumn-winter period.

Polissia'n builders, when selecting construction timber, were also guided by certain ritual and customary prohibitions (beliefs, warnings, etc.), in addition to the purely practical properties of wood. Avoid using trees that have dried on stumps, which have been struck by thunder, broken or blown away by the wind, etc. On the other hand, warn about trees with natural anomalies here were recorded rarely.

Keywords: Eastern Polissia, national construction, wood, pine, oak, alder, aspen.

Вступ. Процес вибору та заготівлі будівельної деревини був одним із найвідповідальніших етапів у комплексі заходів, які супроводжували спорудження нового житла. Від правильно вибраного, вчасно зрубаного та відповідно підготованого дерева значною мірою залежала міцність та довговічність споруди, її теплотехнічні властивості тощо. Критерії та процедура підбору будівельного матеріалу ґрунтувалися на багатовіковому емпіричному досвіді, який народні будівничі накопичили шляхом безпосереднього спостереження впродовж століть і передавали з покоління у покоління. Власне все це й визначає *актуальність* запропонованої розвідки.

У роботі автор ставить перед собою *мету* з'ясувати особливості вибору та заготівлі будівельної деревини на теренах Східного Полісся, виявити загальнополіські риси та місцеву специфіку. *Об'єктом* дослідження є традиційне будівництво, а *предметом* — будівельна деревина. *Методологічною основою* дослідження є принцип історизму у поєднанні з елементами структурно-функціонального аналізу та використання основних методів етнологічної науки: типологічного, комплексного та ретроспективного аналізу, історичної реконструкції тощо.

Територія дослідження охоплює частину (у межах Чернігівської обл.) етнографічного району Схід-

Іл. 1. Фрагмент зрубу хати, складеної з вільхового дерева; с. Пилипча Ріпкинського р-ну Чернігівської обл.

не Полісся, який є складовою Поліського історико-етнографічного регіону.

Хоча проблематика вибору та заготівлі деревини у сфері народного будівництва як Полісся, так й інших етнографічних регіонів України (зокрема Карпатського краю) висвітлювалась в окремих розвідках [1, с. 398—410; 2, с. 54—65; 3, с. 86—108; 4, с. 119—126; 5, с. 522—530; 6, с. 94—100] та розділах монографій [7; 8; 9], матеріали з теренів Східного Полісся у них або зовсім відсутні, або представлені доволі бігло [8, с. 243—283]. Тому основою запропонованої розвідки є наші польові матеріали, зібрані у Семенівському, Новгород-Сіверському, Ріпкинському, частково Городнянському р-нах Чернігівської та Шостківському р-ні Сумської областей. У роботі також використані польові записи Володимира Галайчука з теренів Чернігівської обл.¹ (Нов.-С., Ріп., Сем., Чер., Город.).

Основна частина. На Східному Поліссі, як і скрізь у Поліському краї [8, с. 178], житла споруджували у зрубній техніці. Основною породою, з якої складали стіни, була сосна (*Сосна звичайна* (*Pinussilvestris* L.)). Окрім неї використовували дуб (*Дуб звичайний* (*Quereus robur* L.)), вільху (*Вільха чорна* — *Alnusglutinosa* (L.) Gaertn) (іл. 1), осикку (*Populustremula* L.), рідше — липу.

Високі якісні показники сосни поліщукам були відомі з давніх часів, оскільки житла, складені з соснових колод, превалювали у східнослов'янському будівництві Лісової зони (зокрема й у регіоні Полісся: Брест, Давид-Городок, Пінськ, Туров та ін.) вже у княжий період (XII—XIII ст.) [10, с. 94, 96—99, 129]. Знову ж вже у цей час, як свідчать археологічні матеріали, на теренах Полісся (Берестя) у будівництві спорадично використовували й листяні породи: дуб, вільху тощо [11, с. 64—177].

З дубового дерева зазвичай виготовляли нижній вінець зрубу — підвалини («подруб», «подруби», «подваліни», «подваліна», «подвалини», «первий венец», «основа») та фундаментні палі («стояни», «стоянки», «столбіки»). Місцями, крім дуба, для підвалин могли застосовувати (щоправда рідше) й со-

¹ У тексті для позначення адміністративних одиниць будемо використовувати скорочення: Семенівський р-н — Сем., Новгород-Сіверський р-н — Нов.-С., Ріпкинський р-н — Ріп., Городнянський р-н — Город., Чернігівський р-н — Чер., Шостківський р-н — Шост.

сну (сс. Кудлаївка, Прокопівка Нов.-С.): «Основа́ніє (подваліни) робили з сосни, бо дуба не було» (с. Прокопівка); «Подваліни — з дуба; як не було дуба, їх робілі з сосни» (с. Миси Ріп.). Щоправда, у деякі села (при відсутності поблизу дібров) дуб для підвалин завозили: «Дуб ішов на подваліни... дуба тут не було, його возили з Білорусії» (с. Буянки Ріп.). Дуб (чи акацію) також використовували для виготовлення ліґарів («подмостніків») під дерев'яну підлогу («мост»): с. Костобобрів (Сем.).

Стіни зрубних жител здебільшого споруджували з соснового («сосна», «хвоя», «смоліна») дерева (іл. 2, 3, 4): «Хати більше будували з сосни, будували і з осини» (с. Кралевецька Слобода Нов.-С.); «Хати будували з сосни; є і з осіни, але їх менше» (с. Баранівка Сем.); «Дуб кладуть на первий венець. А це смалове...» (с. Лосівка Сем.);² «Первий венець (первий сруб)... первий венець под подруб — з дуба, далі стени з сосни» (с. Леонівка Сем.); «Хати будували з сосни, асіни; більше — з сосни» (с. Прокопівка Нов.-С.); «Хати будували больше з сосни» (с. Кудлаївка Нов.-С.); «Хати будували з сосни... є і з осини» (с. Жадове Сем.); «Хати будували з сосни, ще з асіни» (с. Архипівка Сем.); «Хати будували з сосни... ще з асіни рубілі хати» (с. Лісконоги Нов.-С.); «Подваліни дубовіє... Будували в основном з сосни» (с. Красківське Ріп.); «Хати будували тільки з сосни. Подваліни — з дуба» (с. Скиток Ріп.); «Хати строїли з смоліни» (с. Вороб'їв Ріп.).

Щоправда, доволі часто етнофори уточнюють, що давніше хати з осики будували частіше: «На будову ішла осіна і сосна. До війни будували з осіни, після війни — з сосни» (с. Костобобрів Сем.); «Осинове — то старіє хати, вони теплі» (с. Слобідка Нов.-С.). Причому у більшості населених пунктів респонденти відзначають, що за якісними показниками для зрубу осель осика («осіна», «осина», «асіна») була кращою (вона міцніша від сосни, відзначається кращими теплотехнічними показниками, її не пошкоджують шкідники, хата з неї більш довговічна): «Найкраща хата з асіни... Хата осінова 120—130 годов буде стоять, сосну і ольху бистро точе червак» (с. Слобода Кам'янська Нов.-С.); «Осіна

Іл. 2. Фрагмент зрубу хати; с. Горностаївка Ріпкинського р-ну Чернігівської обл.

Іл. 3. Використання у зрубі хати товстих (діаметром 30—35 см) соснових колод; с. Машеве Семенівського р-ну Чернігівської обл.

крепша за сосну» (с. Жадове Сем.); «Осіна в сухом месте стоїть вечно» (с. Костобобрів Сем.); «На хати ішла осіна і сосна. Асіна краща, бо асіна довшей живе на хаті чим сосна» (с. Кам'янка Ріп.); «Хати найбільше будували з сосни. Ще будували з асіни: вона тепліша в будові» (с. Леонівка Сем.); «Будували з сосни, але найтепліша хата з осіни...» (с. Слобідка Нов.-С.); «Дубовий венець — перший. Потім ішло асинове дерево (воно як постоїть 10—15 год, його топор не бере). Сосна гірша, сосна постоїть 3—4 года — і трухлява»

² Зап. Володимир Галайчук 31.07.2019 р. у с. Лосівка Семенівського р-ну Чернігівської обл. від Литвин Анастасії Іванівни, 1931 р. н.

Іл. 4. Фрагмент зрубу хати з соснових колод; с. Лизунівка Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл.

(с. Івот Шост.); «Саме лучше в зруб — асіна. Це дерево льогке і теплоустойчивое. Ще будували з сосни» (с. Велика Вісь Ріп.); «Хати будували з сосни, асіни. Асіна лучша, вона больше выдержує, її не єст шашель. Шашель сосну б'є» (с. Скиток Ріп.); «Хати будували з асіни і сосни. Лучша на хату асіна» (с. Гута Ткачова Ріп.); «Хати будували з сосни, ольхи. На подваліні ішов дуб, стояни [теж] з дуба. Предпочитається асіна: асіна крєпкое дерево, а стєну не брав шашел. Але асіну вело (крутило. — Р. Р.), тому з неї робили не в чистий вугол, а в круглий вугол» (с. Лопатні Ріп.); «Хати будували з сосни, асіни, альхи. З осини хата лучша, [її] не точить жук. В сухом мєстє асіна довго стоїть» (с. Вербівка Ріп.); «... шо костка — крєпченна асіка така була! Асіка і альха... А асіка, дак ана в сухом мєстї буде стаять довше за дуба» (с. Гніздище Город.)³; «Асінавіє хати в нас паітї у кажного. Асінавіє за всього дзерава крєпчєйшєє» (с. Великий Злів Ріп.)⁴; «Напрїмер, у нас счїтают, сама лучшая — асінава хата. Тьопла. Асінава хата — красата» (с. Велика Вісь Ріп.)⁵; «Асіну можна. Вабше асінавіє хати прєдпачїтают, шо ета — харошєє дєрева.

³ Зап. Володимир Галайчук 30.07.2018 р. у с. Гніздище Городнянського р-ну Чернігівської обл. від Серкова Миколи Павловича, 1937 р. н.

⁴ Зап. Володимир Галайчук 05.08.2017 р. у с. Великий Злів Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. від Ткаченко Параски Іванівни, 1928 р. н.

⁵ Зап. Володимир Галайчук 28.07.2017 р. у с. Велика Вісь Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. від Ярош Анни Григорівни, 1933 р. н.

А пад ніз — дуб. А дін венєц дуба, а патом асінава хата — ета щїталась, шо хароший струб» (с. Пушкарі Нов.-С.)⁶; «У нас в аснєвом с асїннїка хати. Відно ж, харошіє» (с. Костобобрів Сем.)⁷; «Строїліся — самає главнає с асіна, дак червяк не єсць. А сасна, як маладая, дак тади червяк такїй точє» (с. Костобобрів Сем.)⁸; «Асікаву ж хату... Булі гєть такїє хати! [То дєрево] харошіє. Вана неколи не мокра вто па вуглах і — крєпка» (с. Дєгтярївка Нов.-С.)⁹; «Ну, бальшїнство з сасняка рублять. Іс асіни рубїлі хати — проста казалї, што асіна крєпчєйшая» (Михальчина-Слобода Нов.-С.)¹⁰. У с. Пилипча (Ріп.) з осикової деревини оселї будували найбагатші сєляни. Про того, хто збудував хату з осики, у селї говорили: «Розжив — збудував з асіни хату».

Високими якісними показниками поліщуки надїляли також вільху — «альху» «ольху», «ольшїну» (с. Слобода Кам'янська Слобода Нов.-С.; Янжулівка Сем.; Пилипча, Грабів, Буянки, Даничі, Лопатні, Вербівка, Миси Ріп.; Великий Лїствин, Гніздище Город. та ін.); «Асіна і альха самое теплейшєє дєрево — так говорїлі старїкі. З них робїлі хати. Ще будували з сосни» (с. Даничі Ріп.); «Хати — з сосни... Асіки тепєр мало. Хати дєреволюцїоннї були альховїє, бо то порїстє дєрево і хата [з ньог] тьоплая. На хати ішла осика, рїдко — альха» (с. Великий Лїствин Город.); «Хати будували з сосни, альхи, асіни. Найкраща хата з ольхи, асіни, бо це тьопле дєрево. Асіна, альха, як засохне — крєпке дєрево. Альхи шашель не берє» (с. Миси Ріп.); «У мєня с алєшнїка хата. Рєчка була тади, дак па рєчкї нарежуть альхі, да

⁶ Зап. Володимир Галайчук 07.08.2019 р. у с. Пушкарі Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл. від Черненко Анни Сергїївни, 1939 р. н.

⁷ Зап. Володимир Галайчук 25.07.2019 р. у с. Костобобрів Семенівського р-ну Чернігівської обл. від Кулак Ніни Михайлівни, 1941 р. н.

⁸ Зап. Володимир Галайчук 25.07.2019 р. у с. Костобобрів Семенівського р-ну Чернігівської обл. від Рєдковедць Галїни Кїрилївни, 1935 р. н.

⁹ Зап. Володимир Галайчук 06.08.2019 р. у с. Дєгтярївка Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл. від Чмихун Тєтяни Прокопївни, 1931 р. н., уродженки с. Кудлаївка Новгород-Сіверського р-ну.

¹⁰ Зап. Володимир Галайчук 04.08.2019 р. у с. Михальчина-Слобода Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл. від Цїби Валєнтїни Олєксандрївни, 1947 р. н.

й... *Вот так ми строїлись, такі хати нашіє...*» (с. Янжулівка Сем.)¹¹; «*Хати будували з сосни, ольхи, асіни... Лучше дерево для стен хати считали ольху і асіну... з этого [матеріалу] будували найбагатші*» (с. ПилипчаРіп.).

Як стіноматеріал дуб зазвичай не використовували: «*Дуб промерзає, тому стін з нього не строять*» (с. Великий Листвин Город.). Цюправда, місцями, крім підвалин, з дуба могли виготовляти ще один-два нижні вінци: «*Нижні два в'янці робили з дуба*» (с. Костобобрів Сем.). При використанні сосни і осики нижню частину стін (до підвіконників) монтували з сосни, вище — з осики: «*Дуб брали на подваліни і стояни. Від подвалін до окна клали сосну. На верх клали асіну*» (с. Ловинь Ріп.); «*Толькі пад акном, пад луткамі, саснова палка була. І внізу дубовая падваліна була. А то асіка і альха*» (с. Гніздище Город.)¹². У деяких населених пунктах відзначають, що при використанні як стіноматеріал вільхи та осики, у зрубі ці породи вкладали почергово. Скажімо у с. Кам'янська Слобода (Нов.-С.): «*Низ (підваліни. — Р. Р.) — з дуба, а в стену дерево вкладали так: ольха — асіна, ольха — асіна [і т. д.]... Бо як так не покласти, то ольху виворачує з чашки. Як брали ще й сосну, то чергували: сосна — асіна, ольха — асіна [і т. д.]... пригужали асіной; асіна завжди зверху*».

Хорошим матеріалом для зведення стін житла вважали й липу: «*Старі хати будували з кругляка сосни, липи, осини. Осина, липа — тьопле дерево... Лес для хати привозили ізза рекі Десни*» (с. Кудлаївка Нов.-С.). У літературних джерелах середини ХІХ ст. є згадки про застосування у будівельній справі Чернігівщини березової деревини [11, с. 548], проте місцеві поліщуки зазвичай заперечують використання цього матеріалу у житловому будівництві (с. Миси Ріп.). Відповідно до матеріалів, зібраних В. Галайчуком, у низці населених пунктів (с. Москалі, Роїще, Довжик Чер.; Гуньківка, Вишневе, Миси, Ловинь Ріп.; Бутівка, Пекурівка Город.) березу навіть остерігались садити у дворі.

Враховуючи те, що, як уже відзначалось, основною породою, яку використовували для спорудження стін житла у ХІХ — на початку ХХ ст., була сосна, її підбирали з особливою прискіпливістю. При цьому увагу передовсім звертали на фізико-механічні та технологічні властивості деревини: міцність, довговічність, відпирність корозії, шкідникам. Як і в інших місцевостях Полісся [8, с. 245—249], основними показниками, за якими визначали будівельні якості сосни, були величина ядра, його смолистість («смоловое дерево», «смолова сосна»; «Смоловое дерево добре буде лежать»: с. Кудлаївка Нов.-С.)¹³ та, відповідно, щільність річних кілець. Найбільше цінувалась у будівельній справі сосна з великим ядром («стрижень», «серцевіна») і малою заболонню (нешироком зовнішнім шаром) — так звана «стрижньова сосна» («стрижньова хвоя», «стрижень»). Натомість сосна з малим ядром і широкою заболонню («обола», «оболона»), яку називали «морковняк» («морківник», «морковник», «моркви́на», «оболона сосна», «обола», «обзоліста сосна»), для будівництва була мало придатною: «*У сосні чим більше серцевини (стрижня), тим вона краща — це стрижньова хвоя*» (с. Слобідка Нов.-С.); «*Морковняк — сосна погана, це молода сосна, на неї червак нападав*» (с. Прокопівка Нов.-С.); «*Є такі сосни, у яких мало стрижня, а є такі, у яких багато. Перші називають стрижень, другі — моркви́на. Стрижень — сосна лучша*» (с. ПилипчаРіп.). «Стрижньова сосна» росла повільно, унаслідок чого у неї формувались вузькі річні кільця («мелкий слой», «тонкій слой»), які утворювали стрижень, що мав велику кількість смоли («Старе дерево смолисте»: с. Івот Шост.). Її ще називали «густослойна сосна» («тонкослойна сосна») чи «зрела сосна» («вістояна сосна», «зрелий лес», «дозріла сосна»). Натомість у «морковняка» («редкослойний лес») більшу частину стовбура займала малоякісна, позбавлена смоли, молода деревина — заболонь з широкими річними шарами («буїніе слої»): «*Беруть ту сосну, що має мел-*

¹¹ Зап. 28.07.2019 р. у с. Янжулівка Семенівського р-ну Чернігівської обл. від Гребенник Анни Матвіївни, 1936 р. н.

¹² Зап. Володимир Галайчук 30.07.2018 р. у с. Гніздище Городнянського р-ну Чернігівської обл. від Серкова Миколи Павловича, 1937 р. н.

¹³ У будівництві ніколи не використовували «подсочку», тобто сосну, з якої «стягнули смолу»: «*На хату бирали лес без подсочки, лес з якого не стягували смоли*» (с. Грабів Ріп.); «*Хароша сосна, з якої не вибирали смоли*» (с. Велика Вісь Ріп.); «*Сосну брали, щоб не подсочка (щоб з неї не спускали смоли)*» (с. Суличівка Ріп.).

кий слой; буйниє (широкі. — Р. Р.) слої — сосна погана» (с. Баранівка Сем.); «Слідкували, щоб сосна мала тонкий слой» (с. Суличівка Ріп.); «Густослойна сосна — хороша; морковник — редкослойний лес, на нього нападав грибок» (с. Кудлаївка Нов.-С.); «Вибирали смолове дерево, в якого серцевина смоляная, вибирали, щоб менше суков; морковник — дерево пагане, смолове — дерево добре» (с. Лісконоги Нов.-С.). Деревина «стрижньової сосни» мала багато живиці, була міцною, стійкою до трухлявіння, загнивання та шкідників («шашеля»), тому зі «стрижньового» дерева завжди виготовляли найбільш відповідальні елементи будівель (нижні вінці зрубу, віконні та дверні коробки, дерев'яну підлогу тощо): «Густослойна сосна ішла на лутки, на двері» (с. Кудлаївка Нов.-С.); «На обв'язку (окна, двері) брали сосну стрижень» (с. Грабів Ріп.); «На мост (підлогу. — Р. Р.) обов'язково брали смолисту доску» (с. Велика Вісь Ріп.).

За спостереженнями автохтонів, високоякісна «стрижньова хвоя» виростала на піщаних, порівняно бідних ґрунтах, на підвищеннях при болотах: «Коли сосна росте на піщаній почві — серцевини більше» (с. Слобідка Нов.-С.); «Коли большой стрижень — сосна хороша; в болотах сосна погана — [в неї] мало стрижня» (с. Красківське Ріп.); «Стара (вістояна) сосна має багато стрижня, вона росте на схилах біля боліт. Молода сосна — погана, вона росла на нізах» (с. Ловинь Ріп.).

Зрілу («стрижньову») сосну досвідчені будівельники могли впізнати ще у лісі за зовнішніми ознаками (кольором та структурою кори, кількістю та розташуванням сучків тощо): «У стрижньової сосни кора жовтенька; в незрілої сосни багато оболону, у такої сосни кора сіра» (с. Лопатні Ріп.); «У старої сосни гладка кора; молода сосна погана, в неї чорна кора» (с. Ловинь Ріп.); «Дивились, щоб на сосні не було багато суччя» (с. Миси Ріп.); «Сосну брали зрілу... Як на стовбурі від середини висоти і вище починається суччя — зрела сосна, як суччя насередині і нижче — сосна морковняк (суччя низу до верху від двох метрів) — її в будову не брали. Коли четверта часть стовбура (зверху) є суччя — можна рубати на будову — зрелий лес» (с. Архипівка Сем.). Для з'ясування внутрішньої структури деревини використовували також широко відомий на Полісся метод запитування:

«Дивились який в сосни слой. Запитують — на стовбурі зарубують двадцять сантиметров від кореня... і вище (виколують тріску і дивляться, які шари. — Р. Р.)» (с. Баранівка Сем.).

Як уже згадувалося, «стрижньова» сосна повільно росла: коли для того, щоб «оболе» дерево досягнуло у діаметрі розмірів, необхідних для вкладання у стіну (25—30 см), достатньо було 20—35 років, для «стрижня» цей час був у два-два з половиною рази триваліший. Спілою («зрелою», «дозрілою») вважали «стрижньове дерево», яке досягнуло 70—80-річного віку: «Сосни на будову брали 70—80 років» (с. Пилипча Ріп.); «Сосна в 80 годов созреваєт» (с. Даничі Ріп.); «Сосну брали віком від 80 годов» (с. Заріччя Сем.); «Сосну в будову брали від 70 років» (с. Гута-Ткачова Ріп.); «Сосну брали від 80 лет віком; така сосна дозріла, вона стрижньова» (с. Лопатні Ріп.); «Сосну брали в будову від 70—80 год» (с. Баранівка Сем.); «Сосну брали від 80 годов. Старі дерева устійчиві, на молоді нападав грибок» (с. Погорільці Сем.). Інколи, залежно від місцевих умов, для спорудження стін житла використовували сосну починаючи вже від 60-ти, а то й 50-тирічного віку. Скажімо у с. Жадове (Сем.) «сосну брали від 60—70 років, не менше... вона мала мати 30 см в отрізі», знову ж у с. Стара Гутка (Сем.) «сосну брали від 50—60 годов; молода сосна — морківник (її брали тільки на сарайчики)».

У низці сіл респонденти твердять, що найкращі будівельні властивості мали столітні дерева: «На будову сосновий лес мав мати 100 годов» (Кролевецька Слобода Нов.-С.); «На стени брали сосну, що мала 100 років» (с. Прокопівка Нов.-С.); «На будову сосну брали 70—80—100 годов» (с. Костобобрів Сем.). Особливо з такої деревини старались виготовляти найвідповідальніші елементи будівель: «На пол, мост (підлогу. — Р. Р.) брали сосну, щоб мала 100 лет» (с. Стара Гутка Сем.). У с. Слобідка (Нов.-С.) респонденти похилого віку твердять, що колись «сосни були такі, що товщина стовбура мала більше одного метра: з одної сосни виходило 10 кубів ділового леса». Щоправда, інколи етнофори вважають, що сторічні сосни для будівництва були непридатними: «Сосну в будову брали від 60—70—80 годов, це зрелий лес. Сосна, яка має 100 годов — переспевша, погана» (с. Слобідка Нов.-С.).

З особливою повагою відносились автохтони до сосен-насіників («маточник», «матушка»), їх ніколи не зрізали — тримали на насіння: «Як садити дерево — то з [насіння] дерев-маточників; тоді росте міцне дерево — сосна» (с. Івот Шост.). Під час вирубки на ділянці залишали кілька найкращих сосен, яким минуло 100 років: «Матушка — більше сто годов» (с. Заріччя Сем.).

Як і сосна, дуб — ядрова порода, з вузькою заболонню («оболочка») світлого (біло-жовтого) забарвлення і великим ядром: від світло- до темно-бурого кольору («стрижень», «чорнота»). Оскільки заболонь швидко псувалась, у будівництві її не застосовували, а завжди відкидали. Дуб у будову старалися брати «стриженьовий» — з великим ядром і малою заболонню: «Як брали в будову дуб, старались, щоб в ньому було менше оболочки, а більше стрижня. Крепкий дуб — весь стрижень» (с. Пилипча Ріп.).

Дуб звичайний має багато екологічних, біологічних та кліматичних форм. Проте, як і скрізь на Поліссі, тут найпоширенішим є поділ дубів на два типи: дуб «нелинь» («нелін», «позній дуб», «іюньскій дуб») і дуб «простий» («ранній дуб», «майскій дуб», «дуб-беляк»): «Дуби є: ранній дуб і позній дуб» (с. Грабів Ріп.). Властиво це дві відміни дуба звичайного — рання (*f. PraesoxCzern*) та пізня (*f. TurdifloraCzern*). «Нелін» розпускався на два-чотири тижні пізніше від ранньої відміни і зимував з листям: «Був дуб нелін, який на зиму не скидає листя» (с. ПилипчаРіп.); «Нелін — дуб, який на зиму не скидає листя» (с. Ловинь Ріп.).

Пізню форму (дуб-нелинь) поліщуки зазвичай визнають кращою для будівництва (власне, для виготовлення нижньої частини стін та інших елементів, що контактують з вологим середовищем). Цей дуб дуже міцний, твердий, стійкий до пошкодження гниллю, не боїться води і довго зберігається в будові: «Є дуб ранній і дуб позній; позній — це крепкий дуб» (с. Архипівка Сем.); «Дуб беляк (майскій дуб) — трухля, він поганий; іюньскій дуб — твердий» (с. Слобідка Нов.-С.); «Дуб є твердий і м'який. Позній дуб твердий» (с. Стара Гутка Сем.). Проте в окремих випадках респонденти притримуються іншої думки («Дуб простий краще від непіна»: с. Ловинь Ріп.), пояснюючи це тим, що його легше обробляти.

При виборі будівельного дуба увагу звертали на структуру волокон: «Хороший дуб з прямим слоєм... Дуб в якого волокна крутить... він не поколеться. Це — навістий дуб» (с. Ловинь Ріп.); «Дуби є з косим слоєм і прямим слоєм. Як вибирали дуб, дивились як кора стоїть: рівно чи під кутом» (с. Слобода Кам'янська Нов.-С.).

За спостереженнями поліщуків, на якісні показники дуба безпосередній вплив мала специфіка місцевості (морфологічні ознаки рельєфу, фізичний стан ґрунтів тощо)¹⁴. За твердженням респондентів старших вікових груп, кращими якість відзначалися дуби, що росли в низовинах на підвищеннях, на глинистих ґрунтах та чорноземах. Натомість дуби, які виростили у місцях з надмірною вологістю, для будівельної справи були мало придатними. Стосовно «будівельної» зрілості, то місцями вважають, що у будівництві можна використовувати дуби, починаючи з 50-річного віку (с. Ловинь Ріп.), проте у більшості випадків вважали, що дуб мав найкращі будівельні властивості від 80 до 100 (110)-річного віку (с. Слобідка Нов.-С.): «Дуб хороший — старий, якому 100 лет» (с. Велика Вісь Ріп.).

З усіх видів тополі осика найменш вибаглива до ґрунтового-кліматичних умов. Проте, найбільшу продуктивність і цінність має та осика, що виростила на багатих ґрунтах з достатньою кількістю вологи. Заготовляли її на чорноземах, на глинистих ґрунтах, у долинах біля боліт [8, с. 270] (негативний вплив на якість цього дерева мали як занадто вогкі, так і сухі піщані ґрунти): «Як в болоті росте асина — вона всередині гнилая, на бугру — не гнилая» (с. Велика Вісь Ріп.). Особливу увагу приділяли заготівлі та підготовці цього матеріалу. При заготівлі стежили, щоб дерево осики було молодим: («Осіну брали до 60 год»: с. Слобідка Нов.-С.), оскільки у стиглому віці (від 60 років) осика (як і вільху) пошкоджує серцевинна гниль. Стежили, щоб стовбур був рівний, з чистою і гладкою корою, без сучків, моху, губок та наростів: «Коли на асіні є губка — серцевина гнилая... асіна — погана» (с. Ловинь Ріп.).

Заготівлю будівельної деревини здійснювали в осінньо-зимовий період: «Сосновий лес різали зимою» (с. Кролевецька Слобода Нов.-С.); «Дере-

¹⁴ Хоча дуб не дуже вибагливий до родючості ґрунту, найкраще він росте на родючих, вологих структурних ґрунтах [12, с. 72].

во найлучше рубати зимою» (с. Леонівка Сем.); «Заготовляли сосну зимою» (с. Миси Ріп.); «Рубали зимою в лютому; март, апрель — дерево вже не пиляли» (с. Лісконоги Нов.-С.); «Різали дерево зимою (рубали осінню і зимою — починали з вересня), літом не рубали» (с. Заріччя Сем.); «Валка ліса — зимою. Рубали зимою, тоді маздра (сок), смола пропадає, а як зрубати летом — шашель поб'є» (с. Баранівка Сем.); «Сосну заготовляли осінню (заготовляли зимою і глибокої осінню); на весні не заготовляли, бо весною дерево виділяє сок» (с. Жадове Сем.); «Брали сосну зимньої повалки. [Заготівлю] починали — в декобрі, тоді вона ввійшла в сплячку, весною не валили» (с. Погорільці Сем.); «Заготовляли дерево: конаець ноября — до марта» (с. Слобідка Нов.-С.); «Сосну заготовляли зимою: як зрубати весною чи літом — на неї нападав червак» (с. Прокопівка Нов.); «Заготовляли лес осінню і зимою, бо в літі і на весні — він рідкий. Заготовлений осінню — лес зимньої валки, його червь не бере» (с. Архипівка Сем.); «Дерево рубаютъ будь-коли, але накраце рубати осінню» (с. Даничі Ріп.); «Заготовляти дерево найлучше восени: листопад-грудень» (с. Ловинь Ріп.). Це ж стосується й інших порід (вільхи, осики): «Деревину (осіну, сосну, ольху, дуб) заготовляли: январ, февраль, март» (с. Кам'янська Слобода Нов.-С.). Місцями під час заготівлі дерева звертали увагу й на фазу місячного циклу: «На молодіку [і] на старику зрізають лес — [тоді] його шашель не б'є... Тоді смолисте дерево, воно добре буде лежать [в будові]» (с. Кудлаївка Нов.-С.); «Дерево на будову рубали на старику, тоді його шашель не так б'є» (с. Гута-Ткачова Ріп.).

Із сосни зразу (інколи ще у лісі) старались зняти кору, в іншому разі її пошкоджує короїд («шашель» «шалюг», «червак»): сс. Слобідка (Нов.-С.), Лопатні, Грабів, Ловинь, Пилипча (Ріп.), Заріччя (Сем.) та ін. Натомість осики сушили у корі (оскільки осики, позбавлену кори, під час сушіння крутить і її деревина тріскається): «Як зрубали осіну — кору не знімали, бо буде крутить на всі сторони; як клали в зруб, тоді кору знімали» (с. Кам'янська Слобода Нов.-С.); «Кору з сосни відразу знімали; осіну сушили в корі, бо як зняти кору, вона буде рвать — будуть тріщини» (с. Ловинь Ріп.).

При підборі будівельної деревини, окрім чисто практичних (фізико-механічних, технологічних) властивостей дерева, поліські будівничі керувались також певними обрядово-звичаєвими заборонами (повір'ями, пересторогами тощо). Стосовно заборони використання у будівництві окремих порід, то лише у с. Звеничів (Ріп.) зафіксовано застереження до тополі: «Тополю не беруть, патаму шо Христос... хтось [на ній] навесівся. Я не знаю, но тополю не ставили»¹⁵. Заборонялось використовувати для спорудження стін житла також березу. Натомість, як уже відзначалося, осикове дерево етнофори зазвичай вважали найкращим для спорудження стін оселі. Зокрема, у с. Велика Вісь (Ріп.) респонденти твердять: «Наприклад, у нас счітають, сама лучшая — асінава хата. Тьопла. Асінава хата — красата. А в Беларусіі ... кажуть, шо чортава дерева, і ані его не счітали за дерева. А в нас асіна... счіталася, шоб хата била асінава»¹⁶.

Як і в інших місцевостях Полісся (та у регіоні Карпат) [9, с. 53—55], уникали використовувати у будівництві дерева пошкоджені. Передовсім ніколи не брали дерева, що всохло на пні — «сухостой» (с. Заріччя Сем.). Особливо остерегались дерев, у які влучив грім («громобой», «громобойка», «громобойне дерево», «грамавое дзерева», «громовое дерево», «дерево, бите громом», «дерево, яке громом вдарило»): сс. Кралевецька Слобода, Кудлаївка (Нов.-С.), Заріччя (Сем.), Миси (Ріп.) та ін. «Дерево бите громом в будову не брали... Це — громовое дерево» (с. Скиток Ріп.); «[Громом бите] Ну, таго неззя. Ну, таго, шо вже ж ано пабітає» (с. Костобобрів Сем.)¹⁷; «Як громам — дак кажуць, того дерева нельзя класці в постройку» (с. Даничі Ріп.)¹⁸; «Ну, грамавое дзерева не пілялі у нас.

¹⁵ Зап. Володимир Галайчук 28.07.2017 р. у с. Звеничів Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. від Костирка Михайла Івановича, 1937 р. н.

¹⁶ Зап. Володимир Галайчук 28.07.2017 р. у с. Велика Вісь Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. від Ярош Анни Григорівни, 1933 р. н.

¹⁷ Зап. Володимир Галайчук 25.07.2019 р. у с. Костобобрів Семенівського р-ну Чернігівської обл. від Редковець Галини Кирилівни, 1935 р. н.

¹⁸ Зап. Володимир Галайчук 30.07.2017 р. у с. Даничі Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. від Булаш Євдокії Дмитрівни, 1935 р. н.

Казалі, паганає дзєрева» (с. Москалі Чер.)¹⁹; «Ну, громам пабітає — дак хто яго буде брать? Яно ж пабітає. Гром же б'є, дак адскалює...» (с. Бирине Нов.-С.)²⁰. Здебільшого не використовували для спорудження житла й дерев, поламаних чи вивалених вітром («буралом», «бурелом», «буреломіна», «дерево, вивалене бурєю», «ветровал», «ветролом», «поваль», «дерево з буруну»): «То з буруну, — із гразою, шо разб'єще. А вто, шо виваратні — того не клали... Грамавого і з буруну — мені приказали — не бери» (с. Лоска Нов.-С.)²¹; «[Громом побите] не нада його класти. [І] Шо в лесі звалив...» (с. Погорільці Сем.)²², «Бурелом на хату не брали» (с. Даничі Ріп.); «У нас казали, шо буреломіну нельзя у тоє... у хату брать» (с. Бирине Нов.-С.)²³; «... бурелом не лажилі [в зруб]...» (с. Прокопівка Нов.-С.)²⁴. Етнофори вважають, що таке дерево вивалила (поламала) нечиста сила: «Ну, щитаєть, шо як нечиста сила... Ну, бурелом, то да, ясна. Ну разі можна так, щоб от... Так, як щас ірве, шо вирве з усім на светі і кине, і таке, шо нехто би і не падумав... Асобенна ще, дапустім, еслі ліственнику... Ну, це таполю...» (с. Кудлаївка Нов.-С.)²⁵.

Мешканців чи саму оселю, у конструкції стін якої була б вкладена деревина з «громобойного дерева», могли б спіткати усякі нещастя: «Громобой не брали, щоб другий раз не вдарив грум. Грум оставляє на дереві слід — вроді топором протесав» (с. Даничі

Ріп.); «...Ну, казали, неззя в стройку його пускати. Ну, не знаю чого, — громове дерево — дак у хату не ложать. Буде бить, каже, гром в хату тую» (с. Боровики Чер.)²⁶; «[Не брали] Ну то ж казали грамабойне, як гром. Чи молнія... Ну, кажуть, згарить» (с. Гніздище Город.)²⁷; «Громобойки в будову не брали... это дерево способно притягивати громовиме розряди» (с. Ловинь Ріп.); «В хату дерево бите громом (громобой) не брали, бо буде делать напярженія» (с. Архипівка Сем.); «Не брали — то грамавее яке, шо гром павалів. Ото гром в дзєрева, дак шоб його... бо буде густі в хаці» (Великий Злів Ріп.)²⁸.

«Громобойку» (як і «дерево, вивалене бурєю») навіть остерігались рухати — у лісі її старались взагалі обминати: «В хату дерево бите громом (громобой) не брали... таке дерево в лесі обходили» (с. Архипівка Сем.); «Громобойки в будову не брали; вона стояла в лесі, поки сама не пропаде» (с. Пилипча Ріп.); «Ну, то, што гром ударив, то в'абще, кажесть, ідесь нада в абщественном месті спаліть его. Даже дамой нельзя завозіть. Ета такой разговор ієсть» (Михальчина-Слобода Нов.-С.)²⁹; «... Шо павале вітер, дак в'абще — неззя даже паз її хадить. Їє щитали, як... ну, пагу'бне дерева. Всегда так щитали...» (с. Кудлаївка Нов.-С.)³⁰.

Зазвичай «громобойку» не використовували навіть як опалювальний матеріал: «Бите громом (громобойне дерево) в будову не брали, бо грім вдарить в дом; воно не йшло й на дрова» (с. Слобідка Нов.-С.); «Громобойки даже на дрова не хотіли брать» (с. Лопатні Ріп.); «Громовое дерево в будову не брали, їм даже не палілі» (с. Мокрі Ве-

¹⁹ Зап. Володимир Галайчук 02.08.2018 р. у с. Москалі Чернігівського р-ну Чернігівської обл. від Дахно Галини-Миколаївни, 1971 р. н.

²⁰ Зап. Володимир Галайчук 05.08.2019 р. у с. Бирине Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл. від Крючик Тетяни Ананіївни, 1941 р. н.

²¹ Зап. Володимир Галайчук 03.08.2019 р. у с. Лоска Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл. від Жорав Анни Мефодіївни, 1931 р. н.

²² Зап. Володимир Галайчук 31.07.2019 р. у с. Погорільці Семенівського р-ну Чернігівської обл. від Урожок Катерини Григорівни, 1944 р. н.

²³ Зап. Володимир Галайчук 05.08.2019 р. у с. Бирине Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл. від Крючик Тетяни Ананіївни, 1941 р. н.

²⁴ Зап. Володимир Галайчук 05.08.2019 р. у с. Прокопівка Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл. від Могилевця Анатолія Васильовича, 1934 р. н.

²⁵ Зап. Володимир Галайчук 06.08.2019 р. у с. Кудлаївка Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл. від Беробери Олександри Юхимівни, 1938 р. н., уродженки с. Стахорщина Новгород-Сіверського р-ну.

²⁶ Зап. Володимир Галайчук 29.07.2018 р. у с. Боровики Чернігівського р-ну Чернігівської обл. від Зеляк Марії Григорівни, 1933 р. н.

²⁷ Зап. Володимир Галайчук 30.07.2018 р. у с. Гніздище Городнянського р-ну Чернігівської обл. від Серкова Миколи Павловича, 1937 р. н.

²⁸ Зап. Володимир Галайчук 05.08.2017 р. у с. Великий Злів Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. від Ткаченко Параски Іванівни, 1928 р. н.

²⁹ Зап. Володимир Галайчук 04.08.2019 р. у с. Михальчина-Слобода Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл. від Цибі Валентини Олександрівни, 1947 р. н.

³⁰ Зап. Володимир Галайчук 06.08.2019 р. у с. Кудлаївка Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл. від Беробери Олександри Юхимівни, 1938 р. н., уродженки с. Стахорщина Новгород-Сіверського р-ну.

лички Ріп.); «Того дзєрева (громобою. — Р. Р.), кажуць, і паліць у печи нєльзя» (с. Сибереж Ріп.)³¹; «А грому баялися вже. [Не брали в будову], шоб гром не вдарив у хату. [Навіть] нєльзя тапіть тими дравами» (с. Дегтярівка Нов.-С.)³²; «Ну грамавіє, разко'ланиє не брали у хату. Их і на дрова ніхто не брав. Ну, казалі, у печи бу'де трескацца» (с. Миси Ріп.)³³. Щоправда, в окремих випадках респонденти зазначають, що ним можна було опалювати печі (с. Ловинь Ріп.), а в окремих випадках його використовували у конструкціях хати (однак не як стіноматеріал): «Як в дерево громовий удар — в стєну його не брали... бралітолько на доску» (с. Погорільці Сем.). Стосовно «бурелому», заборона його використання не була такою строгою. Етнофори відзначають, що його можна було використовувати лише як опалювальний матеріал. Вивалене бурєю дерево забирали на дрова, а в стройку не брали» (с. Пилипча Ріп.); «Вєтролом брали тільки на дрова» (с. Ловинь Ріп.). Знову ж у низці населених пунктів стосовно «ветровалу» («ветролому») застережень не було зовсім: (с. Кудлаївка Нов.-С., Архипівка Сем. та ін.): «Буралом (дерево, що вивалила бура) — на стройку брали» (с. Архипівка); «Вивалене дерево (буралом) в стєну хати ложилі» (с. Лопатні Ріп.); «Буралом на постройку хати брали» (с. Мокрі Велички Ріп.); «Поваль брали і клалі. Калісь ми строїліся, і паваліла сасну, а нам нада було... Патяжная... Паєхалі, адпіялі, забрали, да і всьо» (Михальчина-Слобода Нов.-С.)³⁴; «[Вивернене дерево]Цєє можна. Ано ж цєлає, харошеє» (с. Костобобрів Сем.)³⁵.

³¹ Зап. Володимир Галайчук 04.08.2017 р. у с. Сибереж Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. від Кезлі Марії Іванівни, 1926 р. н.

³² Зап. Володимир Галайчук 06.08.2019 р. у с. Дегтярівка Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл. від Чмихун Тетяни Прокопівни, 1931 р. н., уродженки с. Кудлаївка Новгород-Сіверського р-ну.

³³ Зап. Володимир Галайчук 06.08.2017 р. у с. Миси Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. від Трихліба Михайла Івановича, 1932 р. н.

³⁴ Зап. Володимир Галайчук 04.08.2019 р. у с. Михальчина-Слобода Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл. від Цуби Валентини Олександрівни, 1947 р. н.

³⁵ Зап. Володимир Галайчук 25.07.2019 р. у с. Костобобрів Семенівського р-ну Чернігівської обл. від Редковець Галини Кирилівни, 1935 р. н.

Стосовно дерев з природними аномаліями перестороги фіксуємо доволі рідко. Скажімо, у с. Слобідка (Нов.-С.) застереження існували до дерев з боковим відростком: «Дерево з боковим отростком (отросток) в будову не брали». Проте непридатність такої деревини, як правило, мотивують не з ритуально-обрядової точки зору, а з погляду технологічної придатності: «Дерево з боковим відростком, що ріс уверх не брали, бо там стрижня нема» (с. Архипівка Сем.). У с. Гніздище (Город.) пересторогу (щоправда досить невиразну) зафіксував В. Галайчук до дерева з «чортовим гніздом»: «Чортаве галле... (сосна, у якої гілля від стрижня росте. — В. Г.) Чи чортаве гнездо, — називалась... Я в те врем'є не внікав в еті прібамбаси»³⁶. (Очевидно мається на увазі сосна, вершок якої має багато гілля у вигляді мітли, яку на Середньому Поліссі називали «сосна-бузок») [8, с. 244]³⁷. Заборонялось також використовувати під час спорудження новобудови й будь-які елементи з будівлі, яка згоріла: «З пожару в будову теж нічого не беруть, бо хата згорить» (с. Кудлаївка Нов.-С.).

Висновки. Отже, на Східному Поліссі, як і скрізь у Поліському краї, житла споруджували у зрубній техніці. Основною породою, з якої складали стіни, була сосна. Окрім неї використовували дуб, вільху, осіку, рідше — липу. З дубового дерева зазвичай виготовляли нижній вінець зрубу — підвалини та фундаментні палі. Застосування певних порід та їх екологічних відмін визначалося передовсім якісними показниками. Процес підбору проходив передовсім за допомогою комплексу класифікаторів, які ґрунтувались на раціональних знаннях про властивості деревини. При цьому враховували кліматичні умови, морфологічні ознаки рельєфу, фізичний стан ґрунтів, а також строго регламентували часові межі заготівлі. Враховуючи те, що основною породою, яку використовували для спорудження стін житла у ХІХ — на початку ХХ ст. була сосна, її підбирали

³⁶ Зап. Володимир Галайчук 30.07.2018 р. у с. Гніздище Городнянського р-ну Чернігівської обл. від Серкова Миколи Павловича, 1937 р. н.

³⁷ Подібні дерева на Бойківщині номінували лексемами: «мітла», «чортова мітла», «дідьча мітла», «дідча мітла», «дідче помело», «відьмича мітла», «бідича мітла», «дерево з мітлов» («Відьмича мітла то то, шо з свічкою: сук всихав і відросло багато гіля») (с. Хашів Турківського р-ну Львівської обл.).

з особливою прискіпливістю. Основними показниками, за якими визначали будівельні якості сосни, були величина ядра, його смолистість та щільність річних кілець. Як показує польовий матеріал, основні принципи, пов'язані з процесами заготівлі (зимова рубка дерева, використання на нижні вінці зрубу найбільш якісного матеріалу тощо), були притаманними й для інших регіонів України, зокрема й Карпатського краю.

При підборі будівельної деревини, окрім чисто практичних властивостей дерева, поліські будівничі керувались також певними обрядово-звичаєвими заборонами (повір'ями, пересторогами тощо). Уникали використовувати у будівництві дерева, що всохли на пні, у які влучив грім, поламані чи вивалених вітром тощо. Натомість стосовно дерев з природними аномаліями перестороги тут фіксуємо доволі рідко.

1. Радович Р. Специфіка вибору та заготівлі будівельної деревини на Західному Поліссі. *Народознавчі зошити*. 2013. № 3. С. 398—410.
2. Радович Р. Підбір та заготівля будівельної деревини на Правобережному Поліссі. *Народознавчі зошити*. 1998. № 1. С. 54—65.
3. Радович Р.Б. Особливості вибору та методи заготівлі будівельної деревини на Рівненському Поліссі. *Збірник наукових праць ДНЦЗКСТК*. Київ: ДНЦЗКСТК, 2012. Вип. 1. С. 86—108.
4. Радович Р. Специфіка вибору будівельної сосни на Рокитнянщині. *Полісієзнавство у фольклорно-етнографічних і літературно-мистецьких дослідженнях*. Рівне, 2009. С. 119—126.
5. Радович Р. Вибір та заготівля будівельної деревини на заході Галицької Бойківщини (за матеріалами Старосамбірського р-ну Львівської обл.). *Фортеця: збірник заповідника «Тустань»*. Львів: Камула, 2009. Кн. 1. С. 522—530.
6. Тарас Я. Вибір місця та дерева для будівництва хати на Поліссі (На основі матеріалів поліських експедицій 1994—1995 рр. в Київській та Житомирській обл.). *Народознавчі зошити*. 1996. № 2. С. 94—100.
7. Радович Р. *Народна архітектура Старосамбірщини ХІХ — першої половини ХХ ст. (житлово-господарський комплекс)*. Київ: Видавець Олег Філюк, 2015. 352 с.
8. Радович Р. *Поліське житло: культурно-генетичні витоки та еволюційні процеси*. Львів, 2017. 852 с.
9. Сілецький Р. *Традиційна будівельна обрядовість українців*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. 425 с.
10. Раппопорт П.А. Древнерусское жилище. *Археология СССР: САИ*. Ленинград: Наука, 1975. Вып. Е1—32. 178 с.
11. Домонтович М. *Материалы для географии и статистики России составленные офицерами генерального штаба. Черниговская губерния*. СПб.: Печатано в типографии Ф. Персона, 1865. 686 с.
12. Бородович Т., Бородович М. *Атлас дерев та кущів заходу України*. Львів: Вища школа, 1973. 239 с.

REFERENCES

- Radovych, R. (2013). Specifics of selection and harvesting of construction timber in Western Polissya. *The Ethnology Notebooks*, 3, 398—410 [in Ukrainian].
- Radovych, R. (1998). Selection and harvesting of timber in the Right Bank Polissya. *The Ethnology Notebooks*, 1, 54—65 [in Ukrainian].
- Radovych, R. (2012). Features of choice and methods of timber harvesting in Rivne Polissya. *Collection of scientific works of DNCZKSTK* (Issue 1, pp. 86—108). Kyiv: DNCZKSTK [in Ukrainian].
- Radovych, R. (2009). The specifics of the choice of construction pine in Rokytnia region. *Polissya studies in folklore-ethnographic and literary-artistic research* (Рр. 119—126). Rivne [in Ukrainian].
- Radovych, R. (2009). Selection and procurement of construction timber in the west of Halych Boykivshchyna (based on materials from Starosambir district of Lviv region). *Fortress: a collection of the reserve «Tustan»* (Vol. 1, pp. 522—530). Lviv: Kamula [in Ukrainian].
- Taras, Ya. (1996). Choice of place and tree for the construction of a house in Polissya (Based on the materials of the Polissya expeditions of 1994—1995 in Kyiv and Zhytomyr regions). *The Ethnology Notebooks*, 2, 94—100 [in Ukrainian].
- Radovych, R. (2015). *National architecture of Staryi Sambir district in the nineteenth — first half of the twentieth century (housing and economic complex)*. Kyiv [in Ukrainian].
- Radovych, R. (2017). *Polissya dwelling: cultural and genetic origins and evolutionary processes*. Lviv [in Ukrainian].
- Siletsky, R. (2011). *Traditional building rituals of Ukrainians*. Lviv: Lviv National University I. Franko [in Ukrainian].
- Rappoport, P.A. (1975). Old Russian dwelling. *Archeology of the USSR: AIS* (Issue E1—32). Leningrad: Science [in Russian].
- Domontovich, M. (1865). *Materials for geography and statistics of Russia compiled by officers of the General Staff. Chernihiv province*. SPb.: Printed in F. Persona's printing house [in Russian].
- Borodovych, T., & Borodovych, M. (1973). *Atlas of trees and shrubs of western Ukraine*. Lviv: Vysycha shkola [in Ukrainian].